

УДК 81'373.23(439)+81'373.23(437)

**ВИКЛАДАТИ ЯК ІНОЗЕМНУ?
ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ШКОЛАХ З
УГОРСЬКОЮ МОВОЮ НАВЧАННЯ**

Аніко Бергсасі, Степан Черничко

*Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II,
кафедра філології,
площа Кошута, 6, 90202 Берегово, Україна
тел.: 03141 42976
ел. пошта: baniko@kmf.uz.ua; csistvan@kmf.uz.ua*

Досліджено проблеми, пов'язані з викладанням української мови в школах з угорською мовою навчання, з невизначеністю конкретної мети щодо рівня володіння державною мовою, підготовкою вчителів української мови, забезпечення підручниками в контексті політики в галузі мовної освіти України, спрямованої на обов'язкове оволодіння громадянами державною мовою, створення можливостей для вивчення рідної національної мови або однієї іноземної мови.

Ключові слова: мовна освіта, державна мова, українська мова, угорська мова, методика викладання державної мови.

Мовна освіта в Україні спрямована на обов'язкове оволодіння громадянами України державною мовою, забезпечення можливостей для вивчення рідної національної мови або навчання цією мовою та опанування хоча б однієї іноземної мови [11]. Вивчення української мови є необхідною умовою включення національних меншин в суспільне життя держави, розширення перспективи особистості. У державному стандарті загальної середньої освіти України поставлена мета – забезпечити активне володіння всіма учнями державною мовою, сформувані в них мовну, комунікативну та етнокulturологічну компетентність у різних сферах і жанрах мовлення [6]. Право вивчати офіційну мову певної країни є частиною мовних прав людини [8; 25]. Проте протягом двадцяти років незалежності Україна так і не створила належних умов для засвоєння державної мови в школах з навчання мовами національних меншин. У процесі викладання української мови виникають певні проблеми, насамперед щодо організації навчального процесу та методичного забезпечення, які можна підсумувати таким чином.

Перша проблема – відсутність чітко визначеної мети щодо рівня оволодіння українською мовою як державною у школах з навчання мовами національних меншин [8: 133–134; 15]. У програмі з іноземних мов визначені такі рівні згідно із „Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання”: рівень володіння іноземною мовою на кінець четвертого класу має відповідати рівню А1, на кінець дев'ятого – рівню А2+, а на кінець дванадцятого – рівню В1+.

Основними документами, які визначають мету, зміст, критерії та вимоги до навчання української мови в школах з мовами навчання національних меншин, є:

- 1) Національна доктрина розвитку освіти (затверджена указом Президента № 347/2002 від 17 квітня 2002 р.);
- 2) Державний стандарт початкової загальної освіти (затверджений 6 грудня 2004 р. наказом № 1/9-695);
- 3) Державний стандарт базової і повної середньої освіти (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р. № 24);
- 4) Програма з української мови для шкіл з навчанням мовами національних меншин (рекомендована Міністерством освіти і науки України, лист МОН №1/11-3104 від 19 вересня 2002 р.);
- 5) Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з угорською мовою навчання (затверджена Міністерством освіти і науки України, лист № 1/11-6611 від 23 грудня 2004 р.);
- 6) Наказ міністра освіти і науки України № 461 від 26 травня 2008 р. «Про затвердження галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки»;
- 7) Наказ міністра освіти і науки України № 371 від 5 травня 2008 р. «Про затвердження критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти» тощо.

У цих документах практично не визначено рівні володіння українською мовою, тобто не встановлено обсяг знань, якого потрібно учням досягти на різних етапах вивчення мови. Під час ЗНО ставлять однакові вимоги до знань з української мови і літератури для всіх випускників, які виявили бажання вступати до ВНЗ. Учні загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням мовами національних меншин після закінчення 11 класу володіють українською не на такому рівні, як випускники шкіл з українською мовою навчання. Це відомо мовознавцям, психологам, які є визнаними міжнародними експертами з проблем двомовності [18; 19; 20; 21; 22; 23].

Інша проблема стосується навчальних програм, підручників і посібників. Навчальний предмет „Українська мова” в школах з українською мовою навчання вимагає від учителів зовсім іншого підходу, ніж у школах з навчанням мовами національних меншин. Тут учні вивчають рідну мову, якою вони володіють з дитинства. А в школах з навчанням мовами національних меншин українська мова – державна, учень починає вивчати її в першому класі. Дитина в україномовній школі вже в першому класі володіє українською мовою, і основна мета вивчення шкільного предмета „Українська мова” – розвивати мовлення і мовні навички учнів. У школах з навчанням мовами національних меншин першокласник лише починає знайомитися з державною мовою, і упорядникам навчальних програм і підручників це обов’язково потрібно враховувати. Проте чинні програми для шкіл з навчанням мовами національних меншин, які ґрунтуються на державному стандарті освіти, зобов’язують дітей уже в початкових класах вивчати граматику української мови, коли вони цієї мови майже не розуміють. Підручники з української мови переобтяжені теоретичною граматиною, в них мало уваги приділено комунікативному аспекту і розвитку комунікативної компетенції [5; 7; 8; 12; 13; 14; 15]. У різному мовленнєвому оточенні перебувають учні міських та сільських шкіл. Але для вивчення української мови у нас чомусь створюють тільки універсальні програми і підручники. Є потреба у написанні альтернативних програм та підручників, які враховували б неоднакові умови оволодіння українською розмовною мовою в школах різних населених пунктів області. Державою не розроблені також і додаткові

матеріали: робочі зошити, посібники для вчителів, словники, відео- чи аудіоматеріали, які дали б змогу інтенсифікувати навчальний процес. Це дуже важливо для учнів, які проживають у місцях компактного поселення національних меншин і рідко стикаються з державною мовою поза шкільними стінами.

Крім вищезгаданих, великою проблемою вивчення української мови у школах з навчанням мовами національних меншин є нестача кадрів. Наприклад, у 2008 – 2009 н. р. у школах Закарпаття 40 % вчителів української мови не мали відповідної педагогічної освіти [10: 42]. Проблему відповідних педагогічних кадрів неможливо вирішити, скерувавши українських філологів до сільських шкіл з навчанням мовами національних меншин. Фахівці, які отримали диплом вчителя української мови і літератури, підготовлені викладати українську мову як рідну, але не знають, як це робити в класах, де рідна мова дітей інша [3; 7; 13; 14; 15]. У школах з навчанням мовою національних меншин вчителям державної мови потрібно викладати українську мову методом зіставного аналізу рідної мови учнів з українською мовою. Отже, у таких школах вчителям української мови потрібно володіти і рідною мовою учнів [2; 25]. У Гаазьких рекомендаціях щодо прав національних меншин на освіту зазначено, що викладання мови меншин як предмета має здійснюватися на постійній основі. Офіційна мова держави також повинна бути предметом постійного викладання. Бажано, щоб це робили вчителі, які володіють двома мовами і добре знають рівень культурної та мовної підготовки дитини [4]. Тому значну увагу слід приділяти підготовці педагогів, які вільно володіють як українською, так і мовою національної меншини.

Необхідні реформи й у вищій школі. У системі вищої освіти навчальна дисципліна „Методика викладання української мови” має мати інший зміст і мету для студентів, які викладатимуть у школі українську мову як рідну, і для студентів, які викладатимуть державну мову України у школах з навчанням мовою національних меншин. Такий підхід до викладання української мови вже має практичне впровадження [1; 16; 17]. З 2003 року в Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II готують майбутніх вчителів української мови і літератури саме для шкіл області з угорською мовою навчання.

На Закарпатті не розвинена початкова ланка мовної освіти, в селах не розвинена мережа дошкільних виховних закладів. Аналіз ситуації дошкільних навчальних закладів показав, що всі групи з угорською мовою виховання – змішані. Кількість дітей у групах – від 15 до 30. Це означає, що вихователі на заняттях з української мови практично не можуть враховувати вікових особливостей дітей. Вихователі не підготовлені до проведення занять з української мови: одна частина не володіє досконало державною мовою, інша – угорською. Внаслідок цього значна кількість угорських дітей розпочинає навчання в першому класі без будь-яких знань з української мови [8; 15].

При розробці навчальних програм та написанні підручників з української мови, а також при підготовці педагогічних кадрів для шкіл з навчанням мовами національних меншин обов'язково треба враховувати специфічну мовну, демографічну й суспільну ситуацію окремих національних груп [15: 11–26].

Процес оволодіння українською мовою учнями-угорцями ускладнюють структурні та генетичні розбіжності української та угорської мов. Українська мова належить до східнослов'янської групи слов'янських мов індоєвропейської мовної сім'ї, а угорська – до угорської групи уральських мов. Українська мова – флективна,

а угорська належить до аглютинативних мов, що теж ускладнює засвоєння граматичної системи української мови.

Не сприяє оволодінню українською мовою і демографічний чинник. За даними перепису населення 2001 року 62% угорців Закарпаття проживає у населених пунктах практично без україномовного оточення [24].

Так само ускладнює вивчення української мови і те, що батьки угорськомовних дітей, особливо в селах, не в змозі допомогти своїм дітям при виконанні домашніх завдань з української мови, тому що самі не досконало володіють державною мовою. Це наслідок історії сучасної території Закарпаття, де протягом ХХ століття шість разів змінювалася державна мова. Відповідно до цього змінилось і те, яка мова вивчалась у школах обов'язково як мова держави. У відносно короткий період такою мовою були угорська, чеська, словацька, російська та українська [9: 637].

Мови, які вивчали як обов'язкові (державні) протягом ХХ століття у навчальних закладах, розташованих на сучасній території Закарпаття

Назва держави	Обов'язково вивчали як державні мови
Австро-Угорська монархія (до 1918 р.)	угорська
Чехословаччина (до 1939 р.)	чеська, словацька
Карпатська Україна (3.11.1938 – 15.03.1939 р.)	українська
Угорське Королівство (1938/39–1944 рр.)	угорська
УРСР (1945–1991 рр.)	російська
Україна (від 1991 р.)	українська

Деякі політики, наприклад, колишній президент Угорщини Ласло Шойом заявляє, що українську мову в школах з угорською мовою навчання в Закарпатті варто вивчати „за методикою іноземної”. На нашу думку, українську мову мають вивчати діти-угорці як державну мову України, тобто не за методикою рідної, а з допомогою програм, підручників, наочних засобів, які спеціально розроблені для цього, а навчати їх мають вчителі, які специфічно підготовлені до такої роботи.

У 2009 році в Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці ІІ (ЗУІ) з ініціативи Берегівської міської ради та ЗУІ відбулось перше засідання робочої групи, яка ставить за мету поліпшити умови і домогтися результативності вивчення української мови як державної у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах з угорською мовою навчання і виховання. Викладачі ЗУІ та члени робочої групи за короткий час розробили 30 найменувань різних видань, зокрема угорсько-український та українсько-угорський словник, робочі зошити та окремі зошити для контрольних робіт для 2–9 класів, українсько-угорсько-англійський розмовник, двомовні (українсько-угорські) хрестоматії з української літератури для учнів 5–9 та 10–11 класів тощо.

Отже, проблеми, пов'язані з викладанням української мови в школах з навчанням мовами національних меншин, є мовного, освітнього (педагогічного) і суспільного характеру. Їх можна вирішити, лише враховуючи мовну ситуацію національних громад України. Слід мати на увазі, що кожна національна мовна меншина є унікальним явищем. Тому будь-які узагальнення щодо їхніх потреб і можливостей можуть бути лише умовними.

Закон України „Про мови в Українській РСР” (Стаття 2) та Національна доктрина розвитку освіти зазначають, що держава гарантує всі необхідні умови для того, щоб національні меншини змогли оволодіти державною мовою. Якщо Україна

насправді хоче досягти цього, тоді викладені вище проблеми обов'язково потрібно вирішити. Без корінних, концептуальних змін неможливо досягти справжнього результату. Проблему вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин потрібно вирішувати у нерозривному зв'язку з рідною мовою учнів, а державну мову мають викладати на високому рівні фахівці, спеціально підготовлені для такої роботи. Тоді рівень мовної і комунікативної компетенції учнів шкіл з навчанням мовами національних меншин буде високим як стосовно рідної, так і державної мов.

1. Ананченко Т. До питання про методику викладання державної мови вчителям базових дисциплін у закладах освіти з національним складом учнів на Одещині / Т. Ананченко // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 182–186.
2. Антонюк Р. Нові засади мовної ідентичності в Україні / Р. Антонюк // Нові технології навчання : науково-методичний зб. – Київ : Науково-методичний центр вищої освіти, 2003. – С. 115–125.
3. Бергсасі А. Українська мова у школах з угорською мовою навчання у соціолінгвістичному аспекті / А. Бергсасі, С. Черничко // Українознавство. – 2005. – № 4 – С. 82–86.
4. Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту : пояснювальна записка. Фондація міжнаціональних відносин, 1996.
5. Гульпа Л. Особливості розвитку шкільництва національних меншин у Закарпатській області / Л. Гульпа // Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження професора Петра Лизанця. – Ужгород : Ужгородський державний університет, 2000. – С. 186–192.
6. Державний стандарт загальної середньої освіти України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/laws>
7. Коляджин Н. Про специфіку організації навчання української мови в угорськомовних школах / Н. Коляджин // *Acta Beregsasiensis*. – Vol. III. – 2003. – С. 76–81.
8. Мельник С. Етнічне та мовне розмаїття України: аналітичний огляд ситуації / С. Мельник, С. Черничко. – Ужгород : ПоліПрінт, 2010.
9. Мельник С. – Черничко С. Поняття мовної політики / С. Мельник, С. Черничко // Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / ред. М. Вегеш, Ч. Фединець. – Ужгород : Поліграфцентр „Ліра”, 2010. – С. 629–638.
10. Мотильчак М. Шляхи поліпшення вивчення української мови як державної у загальноосвітніх навчальних закладах області з навчанням мовами національних меншин / М. Мотильчак // Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи / за ред. Ю. Герцога. – Ужгород : Поліграфцентр „Ліра”, 2009. – С. 36–44.
11. Національна доктрина розвитку освіти. Схвалена Президентом України 17 квітня 2002 року. Розділ IV. Стратегія мовної освіти.
12. Повхан К. Державна мова в школах національних меншин / К. Повхан // Укр. мова і літ. в школі. – 1999. – № 4. – С. 55–57.
13. Повхан К. Проблеми і перспективи навчання державної мови учнів-угорців. / К. Повхан // Укр. мова і літ. в школі. – 2003. – № 8. – С. 52–55.
14. Черничко С. Проблемні питання викладання української мови у школах з угорською мовою навчання / С. Черничко // Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи / за ред. Ю. Герцога. – Ужгород : Поліграфцентр „Ліра”, 2009. – С. 105–116.
15. Черничко С. Ще раз про проблеми викладання української мови у школах з угорською мовою навчання / С. Черничко // Розвиток гуманітарного співробітництва в українсько-угорському прикордонному регіоні: аналіз, оцінки / за ред. Ю. Герцога. – Ужгород : Поліграфцентр „Ліра”, 2011. – С. 213–224.

16. Хорошковська О. Теоретичні основи відбору змісту мовного й мовленнєвого матеріалу у шкільному курсі української мови як державної у школах національних меншин України / О. Хорошковська // Початкова школа. – 2005. – № 7. – С. 31–35.
17. Хорошковська О. Теоретичні підходи до підручників з української мови для шкіл з мовами навчання національних меншин України / О. Хорошковська // Укр. мова і літ. в школі. – 2009. – № 2. – С. 26–29.
18. Baker C. Foundations of bilingual education and bilingualism / C. Baker. – Bridgend : Multilingual Matters, 1995
19. Bartha Cs. A kétnyelvűség alapkérdései / Cs. Bartha. – Budapest : Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999.
20. García O. Bilingual Education / O. García // The Handbook of Sociolinguistics. – Oxford : Blackwell, 1996. – S. 405–420.
21. Grosjean F. Life with two Languages. An Introduction to Bilingualism / F. Grosjean. – Cambridge – London : Harvard University Press, 1982.
22. Hoffmann C. An Introduction to Bilingualism / C. Hoffmann. – London – New York : Longman, 1991.
23. Lanstyák I. Bilingual versus Bilingual Education: The Case of Slovakia / I. Lanstyák // Rights to Language. Equity, Power, and Education. – Mahwah: New Jersey – London : Lawrence Erlbaum Associates, 2000. – S. 227–233.
24. Molnár J. Kárpátalja népeisége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében / J. Molnár, D. I. Molnár. – Beregszász : KMPSZ, 2005.
25. Skutnabb-Kangas T. Language, Literacy and Minorities / T. Skutnabb-Kangas. – London : A Minorities Rights Group Report, 1990.

PROBLEMS OF TEACHING UKRAINIAN IN TRANSCARPATHIAN SCHOOLS THAT HAVE INSTRUCTION IN HUNGARIAN

Anikó Beregszászi, István Cserniczkó

Over a period of 20 years of Ukraine's independence (since 1991) the state has not created the necessary conditions of learning the state language in schools of national minorities. Adequately trained teachers, curricula, textbooks, vocabularies, and teaching aids are missing. Pupils studying in the medium of a minority language, therefore, do not learn the state language adequately in school. Strategic reforms are needed in order to change the current situation.

Key words: language education, state language, learning the state language, Ukrainian, Hungarian

ПРЕПОДАВАТЬ КАК ИНОСТРАННЫЙ? ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА В ШКОЛАХ С ВЕНГЕРСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ

Анико Бергсаси, Степан Черничко

Образование в Украине направлено на изучение государственного языка и развитие языков национальных меньшинств. Но за 20 лет независимости пока что не все условия созданы для того, чтобы в школах с венгерским языком обучения ученики смогли овладеть украинским языком на высоком уровне.

Ключевые слова: преподавание государственного языка, государственный язык, языковое образование, украинский язык, венгерский язык.

Стаття надійшла до редколегії 16.03.2012

Прийнята до друку 2.04.2012